

ILJA LEMEŠKIN

Lietuvių kalbos institutas

ORCID id: orcid.org/0000-0002-7095-231X

Mokslinių tyrimų kryptys: baltistika, slavistika, senoji
baltų literatūra ir raštija, tautosaka.

DOI: doi.org/10.35321/all91-02

FORMA CHRIFTIMA (1559) FORMALIUOJU POŽIŪRIU. KUNIGO M. MAŽVYDO AKROSTICHAS

Forma Chrikftima (1559) from a formal
perspective. Acrostic by priest M. Mažvydas

ANOTACIJA

Palyginimas yra pagrindinis tyrimo įrankis, tačiau palyginamojo pobūdžio procedūra turi būti nuosekliai stratifikuota. Nagrinėjant 1559 metų akrostichą, privaloma jį gretinti su: 1) kitais Martyno Mažvydo akrostichais; 2) su ankstesniais akrostichais, atstovaujančiais tą pačią raštijos tradiciją; 3) su identiškais ir panašiomis kombinatorinės poetikos priemonėmis, kurios buvo realizuojamos platesniame istoriniame kultūriniame kontekste. Tai savaime apibrėžia besiplečiančius lyginamosios analizės laukus: netiesioginės raiškos priemonės panaudotos 1547 metų katekizme, Pranciškaus Skorinos akrostichai ir akrostichai, kuriuos XVI a. paliko kitų kraštų Europos intelektualai. Nepaisant nacionalinio M. Mažvydo su-reikšminimo Lietuvoje, jo sukurti akrostichai iki šiol nebuvo nuodugnaus (lyginamojo) ty-rimo objektas. Šiame straipsnyje siekiama išaiškinti akrosticho vaidmenį (formą ir turinį) 1559 metų leidinyje *Forma Chrikftima*, atskleisti jo sąveiką su verstiniais šaltiniais, apčiuopti galimą ryšį (vienodų požymių) su P. Skorinos akrostichais.

ESMINIAI ŽODŽIAI: M. Mažvydas, P. Skorina, akrostichas, Katekizmas, *Forma Chrikftima*, akatistas, paratekstas.

ANNOTATION

Comparison is the main research tool, but the comparative procedure must be consistently stratified. When we examine the 1559 acrostic, we must compare it with (1) other acrostics by Mažvydas; (2) earlier acrostics that represent the same literary tradition; and (3) identical and similar tools of combinatorial poetics that were realised in a broader historical-cultural context. This in itself sets out the expanding fields of comparative analysis: the indirect means of expression used in the Catechism of 1547, the acrostics of Francisc Skorina, and the acrostics created in the 16th century by European intellectuals from other countries. Despite the national prominence of Mažvydas in Lithuania, his acrostics have not been the subject of in-depth (comparative) research. This article aims to clarify the role (form and content) of the acrostic in the 1559 publication *Forma Chrikſtima*, to reveal its interaction with the translated sources, and to identify a possible connection (in terms of identical features) with the acrostics of P. Skorina.

KEYWORDS: M. Mažvydas, F. Skorina, acrostic, Catechism, *Forma Chrikſtima*, akathist, paratext.

1. M. MAŽVYDAS: JO KNYGOS IR AKROSTICHAİ

Corpus Mosuidianum sudaro: paties M. Mažvydo spaudai parengtos knygos (1547; 1549; 1559) ir po jo mirties (†1563) likę rankraščiniai šaltiniai, šian dien mums žinomi pagal vėlesnius Baltramiejaus Vileto (1566; 1570) ir Jono Bretkūno (1589) spaudinius.

Prie pirmosios autentiškų M. Mažvydo leidinių grupės priklauso šios trys retos knygos:

1. [Martynas Mažvydas,] *CATECHISMVSA PRAſty Szadei, Makſlas ſkai-tima rafchta yr giefmes del krikſczianiftes bei del berneliu iaunu nauiey fuguldi-tas KARALIAVCZVI VIII. dena Menefes Saufia, Metu vſgimima Diewa. M. D. XLVII. [1547] Soli Deo gloria;*

2. Martynas Mažvydas, *Giefme S. Ambraſeijaus, bey S. Auguſtina, kurę wa-din: Te Deū laudamus. Su gefmemis ape iſch numirufiu priekelima Ieſaus Chriſtaus, Iſchgulditas per M. Moffuida Waitkuna [et]c. Ant naudos Ragaynes Baſſniczey ir*

kitu etc. [Kolofone:] Iščřpauřt Karalauczuy per Iana Weinreicha. XX diena me-
neřis Balandža. Metu Diewa. 1549;

3. [Martynas Mažvydas,] *Forma Chriktima. Kaip Bařniczas Iřtatimę
Hertzikiftes Prufu / ir kitofu žemefu laikoma ira.* Drukawot Karalauczui per Iona
Daubmana / Metu Chriřtaus M. D. L I X. [1559].

1547 metų katekizmą ir 1559 metų agendą M. Mažvydas pateikė (įformino)
kaip anoniminius darbus. Savo, kaip vertėjo ir sudarytojo, autorystę jis atskleidė
akrostichų pagalba, dėl to autorius nurodomas laužtiniuose skliaustuose.

Antrajai grupei priklauso:

1.1. [Baltramiejus Vilentas,] *Gefmes Chriktřzoniskas gedomas Bařniczofu per
Aduenta ir Kaledas ik Gramniczu.* Iřch řpauřtas Karalauczui nųg Iona Daubmana
Metu Diewa / M. D. LXVI. [1566];

1.2. [Baltramiejus Vilentas,] *GESMES Chriktřzonifkas gedomas bařniczofu per
Welikas ir Sekminias ik Aduenta.* Iřchřpauřtas Karalauczui / nųg Iona Daubmana.
Metu Diewa / M. D. LXX. [1570] Soli Deo Gloria;

2. [Jonas Brečkūnas,] *PARAPHRASIS, permanitina poteraus malda / per
Martina Mofwida iřchguldita* įtrauktą į Jono Brečkūno leidinį *Giefmes Duchaunas /
iřch Wokifchka ing Lietuwifchka lieřuwi / per nekurius Plebonus Hercegiftes Prufu /
pergulditas.* Iřřpauřtas Karaliauczuie / per Iurgi Ofřterbergera 1589.

Dviejų tomų *Gefmes Chriktřzoniskas* spaudai parengė M. Mažvydo giminai-
tis – B. Vilentas. Pagal kitą paveldėtą rankraštį jis 1572 ir (arba) 1574 metais
galėjo išleisti ir savo pusbrolio *PARAPHRASĮ* (šių galimų leidimų egzempliorių
iki šiol aptikta nebuvo); tokiu atveju Jonas Brečkūnas 1589 metais, ko gero, bus
panaudojęs ne autentišką autoriaus rankraštį, bet B. Vilento leidinį.

Kalbant apie M. Mažvydo knygų sandarą, svarbu turėti omenyje tai, kad
knyga (tekstas) yra subtilus artefaktas – žanro požiūriu griežtai determinuotas
aukščiausios pakopos kalbos ženklas, kuriuo autorius pagal aktualią komunika-
cinę situaciją tinkamu būdu ir laiku kalbina skaitytoją. Tekstas, išleistas be au-
toriaus invencijos ir žinios, toli gražu nėra lygus paties autoriaus išleistai kny-
gai, todėl ir giesmyną, ir *PARAPHRASĮ* derėtų laikyti B. Vilento ir J. Brečkūno
darbais.

Į pirmą *Gefmes Chriktřzoniskas* tomą B. Vilentas įtraukė prakal-
bą *REVERENDIS PASTORIBVS ET MINISTRIS ECCLESiarVM
LITVANICarVM.* Formuluoė *MARTINVS MOSVID, GRATIAM & pacem ā*

Deo Patre, & D. N. Iefu Chrifte, pateikta prakalbos pavadinimo pabaigoje, knygą tvirtai sieja su Mažvydo vardu, tačiau nežinoma, ar tai nėra viso labo leidėjo, kuriam teko tvarkyti velionio rankraštyną, inovacija. Ši prakalba galėjo – o, matyt, ir turėjo – būti anoniminė. Taip M. Mažvydas pasielgė 1547 metais paslėpęs atitinkamo lotyniško įžanginio teksto „*Pastoribus et ministris ecclesiarum in Lituania gratiam et pacem*“ autorystę. Taip daryti jį paskatino viduramžių nuostata vengiant paties įvardijimo, savo „menko“ vardo paminėjimo.

Giesmyno prakalbos autorius aiškiai sako, kad knygos kūrėjo vardas nepriylgsta Kūrėjo vardui: *hunc laborem meum non eo fufceptum, neq; ad id profuturum ut meo nomini famam aut celebritatem ullam conciliet (quippe quum neq; appeto, neq; ex tali re petendam effe fcio) uerum enimuero ut gloria, laus & honor nominis folius Aeterni Dei Patris & D. N. Iefu Chrifti* „ši darbą aš padariau ne todėl, kad ateityje jis atneštų mano vardui šlovę ir išgarsėjimą (aišku, aš to ir netrokštu, ir žinau, kad iš tokio darbo šito ir nereikia siekti), bet dėl to, kad lietuvių Bažnyčia įkvėptai ir ištikimai liaupsintų vienintelio Dangiškojo Dievo Tėvo ir Mūsų Viešpaties Jėzaus Kristaus vardą...“ (Koženiauskienė 1990: 76). M. Mažvydas sąmoningai ir *deklaratyviai* vengia savo vardo išgarsinimo žmonių tarpe ir būtent todėl savo autorystę linkęs atskleisti „po senoviškai“ kukliai – įmantrios netiesioginės raiškos priemone, kurią sugebėjo pastebėti ne kiekvienas. Tai svarbi projekcija ir į katekizmą. Leidėjo prie anoniminės prakalbos nevykusiai pridėtas *MARTINVS MOSVID* prieštarauja 1547 metų laikysenai, griaua aiškiai išsakytą poziciją, kad Dievo tarnui Giesmyne ar panašaus pobūdžio Darbe nedera šlovinti, t. y. viešinti, savo vardo.

Prie anoniminių, pagal M. Mažvydo sampratą, leidinių kategorijos galėjo priklausyti ir *PARAPHRASIS, permanitina poteraus malda*. Išplėstinę trafaretinę pastabą *per Martina Mofwida ifchguldita* banaliais leidybiniais sumetimais prie pavadinio galėjo pridėti tas pats B. Vilentas. Tokiu būdu leidėjas bus atkleidęs turimo ir skelbiamo rankraščio kilmę. Kaip galimai pats M. Mažvydas būtų su-tvarkęs „savo leidinį“, lieka neaišku.

B. Vilento ir J. Bretkūno pastangomis paskelbti M. Mažvydo surinkti tekstai sudaro visaverčių M. Mažvydo knygų (kūrinių) įspūdį, tačiau tokia samprata nėra teisinga. Po 1563 metų Mažvydą publikavo ne M. Mažvydas, bet B. Vilentas ir J. Bretkūnas. Tai jie darė savo nuožiūra, todėl svarstant autorinio prado (autorius reprezentacijos) klausimą privaloma remtis autentiškais 1547, 1549 ir 1559 metų spaudiniais.

1547 metų katekizmas ir 1559 metų agenda yra stambūs dogmatinio ir pamokomojo pobūdžio darbai, skirti „bažnyčių ganytojams ir tarnams“. Jie atsirado valdovo (bažnyčios) pageidavimu ir valstybės lėšomis. Kaip ir dera tokiomis aplinkybėmis, M. Mažvydas čia elgiasi kaip ištikimas Dievo (bažnyčios,

valdovo) tarnas, kuris tyliai – kaip anonimas – atlieka savo pareigą (užduotį, užsakymą).

Visai kitokio pobūdžio yra proginė 1549 metų „Giesmė Šv. Ambraziejaus...“. Tai kelių giesmių rinkinėlis, kuris M. Mažvydo valia atsiliepia į konkrečių parapijiečių, t. y. miestelėnų, pageidavimus: *Supratau klaufitoijus Diewa f3odz3a norinc3us tureti gefme t3 kure wadin: Te Deum laudamus*. Maža to, „privati“ knygelė yra skirta *Ant naudos Ragaynes Baf3niczey* ir yra dedikuota kilmingajam asmeniui. Šiuo proginiu spaudos mažmožiu buvo siekiama užtikrinti Ragainės apskrities valdininko Sebastijono Perbanto nuolankumą, kuris turėjo finansuoti ir knygelės leidybą. Toks leidinys, turintis dedikantą ir dedikatą, dėl savo žanrinės ir funkcinės paskirties negalėjo būti abstrakčiai anoniminis.

Taigi galima daryti išvadą, kad M. Mažvydo knygos linksta prie anonimiškumo.

2. LEIDINIO FORMA CHRİKŠTIMA ŠALTINIAI IR JO SANDARA

Nagrinėjant akrostichą svarbu nustatyti takoskyrą tarp išverstų ir „savų“, „autorinių“ tekstų. Prie pastarųjų priklauso ne tik paties M. Mažvydo įrašyti smulkūs intarpai (dažnai atsiradę stengiantis užtikrinti vertimo sklandumą) arba jo sukurti didesnės apimties kūriniai, bet ir kitų asmenų tekstų dalys (joms priklauso, pvz., biblinės citatos), kurių nebūta vertimo originale.

Vienas pirmųjų apie M. Mažvydo panaudotą šaltinį savo nuomonę pareiškė Jurgis Gerulis, kuris 1922 metais nurodė į 1558 metų leidinį (VD16 P 4787): *Kirchen Ordnung Wie es im Hertzogthumb Preuffen / beydes mit Lehr vnd Ceremonien / fampt andern / fo zu Fúrderung vnd Erhaltung des Predig= ampts / Chriftlicher Zucht / vnd guter Ordnung / von nóten / gehalten wird. Anderweit vberfehen / gehmehret / vnd Publicieret. ANNO CHRISTI M. D. LXIII. 25. Nouembris. Der ander Theil diefer Kirchenordnung. Von den Ceremonien / vnd Kirchengebreuchen* (Gedruckt zu Königsperg in Preuffen / bey Johann Daubman. 1558) (Gerulis 1922: XIX). Vėliau J. Gerulio nuomonę pakartojo Vaclovas Biržiška (1960: 85).

Nusistovėjęs požiūris pasikeitė tik po to, kai Christianas S. Stangas žurnale *Baltistica* paskelbė glaustą straipsnį „Dėl M. Mažvydo ‘Formos Chrikstima’ šaltinio“. 1976 metais nebeturėdamas prieigos prie Karaliaučiuje tyrinėtų spausdintų šaltinių, norvegų baltistas – pasirėmęs prieš karą nuosekliai sukaupia lyginamąją medžiagą – priėjo prie tvirtos išvados: „Tikrasis šaltinis nėra vokiškais Kirchen Ordnung’as, kuris niekada nebuvo visiškai įgyvendintas, bet atskiras skyrius apie krikštijimą leidinyje, pasirodęs 1559 metais (tais pačiais metais, kaip ir „Forma Chrikstima“)“ (Stang 1976: 7). Gerai pagrįsti ir absoliučiai nedviprasmiški K. Stango tyrimų rezultatai, deja, kai kurių tyrėjų liko ignoruojami.

Seną neteisingą atribuciją pakartojo ir prasta prielaida ją palydėjo Guido Michelinis: „P. 95–128 esantis tekstas [*Forma Chrikſtima* – I. L.] verstas iš vokiečių kalbos pagal 1558 metų *Kirchen Ordnung* (d. 2, p. 2a–10b). Tai daugiausia pažodinis vertimas; nuo šaltinio ypač nutolta p. 118 ir 119 puslapio pradžioje, kur greičiausiai pasiremta per Antrąjį pasaulinį karą dingusia publikacija (žr. Ch. Stang, „Dėl M. Mažvydo ‘Formos Chrikstima’ šaltinio“, *Baltistica* XII(1), 1976, p. 7–8“ (Michelinis 2000: 157). Apmaudu, kad taip įvyko knygoje, kuri turėjo preciziškai susisteminti šaltinius, t. y. 2000 m. vaizdų publikacijoje „Martyno Mažvydo raštai ir jų šaltiniai“.

Nereikalingą painiavą 2010 metais tekstologinės originalų lyginamosios analizės pagrindu pašalina Pietro Umberto Dini: „Iš tikrųjų Mažvydas *Kirchenordnung* tekstu nesirėmė iš viso – *Formą Chrikſtymo* jis vertė iš vokiško leidinio *Form der Tauff* (1559)“; „Tikrasis Mažvydo *Formos Chrikſtymo* vertimo originalas yra ne vokiškas *Kirchenordnung* (1558), bet atskiras jo skyriaus apie krikštijimą leidinys *Form der Tauff*, pasirodęs 1559 metais. Į tai turėtų atsižvelgti Mažvydo raštų šaltinių tyrėjai. Analizuoti Mažvydo *Formą Chrikſtymo* remiantis 1558 metų *Kirchenordnung* tekstu nėra jokio pagrindo“ (Dini 2010: 76, 80).

Taigi, rengiant knygą M. Mažvydas rėmėsi leidiniu (VD16 ZV 21274) *Form der Tauff. Wie die in der Kirchenordnung des Hertzogthumbs Preuff= fen / vnd andern mehr / verfaftet. Gedruckt zu Königsberg / durch Johann Daubman / Anno Christi / 1559*, tačiau tikslumo dėlei reikia pabrėžti, jog svarstant leidinio *Forma Chrikſtima* kilmę ir sudėtį derėtų kalbėti ne apie vieną šaltinį, bet apie šaltinius. 1559 metų *Form der Tauff* yra pagrindinis, bet ne vienintelis, tekstas, įtrauktas į M. Mažvydo spaudai paruoštą knygą.

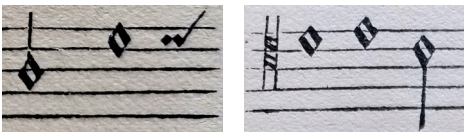
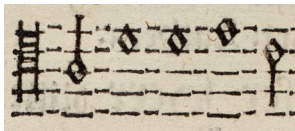
Nuo f. 19r prasideda *Gieſme duchawna / ape mufu S. Chrikſchta fuguldita nūg D. Mart: Luthera. Chriſt vnſer Herr zum Iordan kam*. Tai itin populiari Martyno Liuterio giesmė (EKG 146, EG 202), kuri, turimais duomenimis, pirmą kartą buvo išleista kaip lakštinis (*in plano*) leidinys 1541 metais (jis neišlikęs). Vėliau, 1543–1544 metais, giesmę Witemberge išspausdino Josefas Klugas (VD16 G 849; VD16 G 850): *Geiftliche Lie der zu Wittemberg / Anno 1543. Warnung D. Mart. Luther. Viel falſcher Meifter itzt Lieder tichten Sihe dich fur vnd lern fie recht richten Wo Gott hin bawet fein Kirch vnd fein wort Da wil der Teufel fein mit trug vnd motd* (Gedruckt zu Wittemberg / Durch Joſeph Klug / Anno M. D. Liiij)¹. Dar vėliau, 1545 metais, giesmė pasirodė Leipcigo leidėjo Valentino Babsto rinkinyje (VD16 G 851), kuris laikomas paskutiniu M. Liuterio autoriniu giesmių leidiniu: *Geyftliche Lieder. Mit einer newen vorrhede / D. Mart. Luth. Warnung D. M. L. Viel falſcher Meifter itzt Lieder tichten Sihe dich für, vnd lern fie recht richten*

¹ VD16 G 850; prieiga internete: https://digital.staatsbibliothek-berlin.de/werkansicht?PPN=PPN817716122&PHYSID=PHYS_0087&DMDID=DMDLOG_0030.

Wo Gott hin bawet fein kirch vnd fein wort Da wil der Teuffel fein mit trug vnd mord.
Leipzig (Gedruckt zu Leipzig durch Valentin Babſt in der Ritterſtraffen. 1545).

Nagrinedamas M. Mažvydo raštų kilmę, ūiai *Forma Chriſtina* daliai G. Michelinis ūaltinio nepateikę. Kaip paralelę jis nurodę vokiūkū tekstą ir melodiją, neva kildinamą iš 1545 metų leidinio: „Vokiūskas M. Lutherio tekstas ir melodija pateikiama pagal 1545 m. *Geistliche Lieder*, giesmę nr. 18 [= 1561 m. leid., giesmę nr. 18]; dar plg. 1561 m. *Gsangbūchlein* (d. 2, p. 15a–16a), 1570 m. *Kirchengesanng* (p. 36a–37a) ir 1573 m. *Kirchengesenge* (p. 397b–398b). Tekstas perspausdintas Philipppo Wackernagelio antologijoje (t. 3, p. 25–26) ir su melodija jo knygoje *Martin Luthers Geistliche Lieder*, p. 72–74. <...> Pažodinis vertimas iš M. Lutherio vokiūsko teksto, pridęta tik paskutinę strofa. Melodija atitinka vokiūkū ūaltinį“ (Michelini 2000: 191).

Paskutinis teiginys kartu su pateikta melodija vėl įnešę painiavos. Netikrinta, iš kokio ūaltinio G. Michelinis paėmę melodiją, bet ji neatitinka 1543–1544, 1545 metų varianto. Yra skirtumas ketvirtajame takte:

1543–1544 	1545
1559 	Michelini 2000: 192

Nustatyti konkretų ūaltinį, kuriuo 1559 metais rėmęsi M. Mažvydas, yra sunku dël teoriūškai įmanomų vokiūkų spausdintų ūaltinių (išleistų 1543–1559 metais) gausos, iš vienos pusės, ir lyginamosios medžiagos stokos, iš kitos pusės. Vokiūskas tekstas skirtinguose leidiniuose pasižymi savo stabilumu, o M. Mažvydas į savo knygą įtraukę tik vieną (pirmą) vokiūsko originalo eilutę (*Chriſt vnſer Herr zum Jordan kam*). Be to, M. Mažvydo paskelbtas vertimas neturi skyrybos ženklų, kurie padėtų identifikuoti ūaltinį. Pagaliau, nedaug tepadeda ir tekstą lydinčios penklinės (būtų pravartu, jeigu jas palygintų muzikos specialistas). Lieka neaiūšku, kodël G. Michelinis, nurodę klaidingą melodiją, pirmenybę lyg ir suteikę 1545 metų Valentino Babsto giesmynui. Negalint pagrįsti, kad M. Mažvydas po ranka turėjo konkretų Wittembergo, Leipcigo ar kokį kitą leidinį, tenka dirbti su seniausiu žinomu (prieinamu) identiūku

spausdintu giesmės variantu. Dėl šios priežasties šalia M. Mažvydo vertimo čia pateikiama giesmė pagal J. Klugo 1544 metų leidinį, kuriuo 1545 metais nuosekliai rėmėsi ir V. Babstas:

Geiftliche Lieder zu Wittemberg. Wittenberg: Josef Klug, 1544.	Forma Chriřktima. Karaliaučius: Jonas Daubmanas, 1559.
42[r] Ein Geiftlich Lied / Von vnser heiligen Taufte / Darin fein kurz gefaffet / Was fie fei? Wer fie ge= ftiftet habe? Was fie nütze? etc. D. Mart. Luther. S ij Chrift	[19r] Giefme ducha= wna / ape mufu S. Chrik= chta fuguldita nũg D. Mart: Luthera. Chrift vnser Herr zum Jordan kam. [natos] CHriftus Jordanop ateiha: Priėme chrikřchta nũg Jana: [natos] Kaip io Tewas noreiha: Pildidams řawa vředa: C iij Te
[42v] [natos] Chrift vnser HErr zum Jordan Von S. Johans die Taufte [natos] kam nach feines Vaters willen / nā fein werck uñn amt zur fũllen / Da [natos] wolt er ftiftten vns ein Bad / řu wa= [natos] schen vns von fũnden / Erfeu= [natos] ffen auch dem bittern Tod / Durch fein	[19v] [natos] Tė mums Chrikřchta pařtiprina: [natos] Ant ghreku apmařgoghima: [natos] Ir řmertis pařkandinima [natos] Krauihu ir řzaisdomis řawa: Dudams

Geiftliche Lieder zu Wittemberg. Wittenberg: Josef Klug, 1544.	Forma Chrikřtima. Karaliaučius: Jonas Daubmanas, 1559.
43[r] [natos] felbs Blut vnd Wunden / Es galt ein [natos] newes Leben. So hört vnd mercket alle wol / Was Gott heißt felbs die Tau= (ffe. Vnd was ein Chriřten gleuben fol Zu meiden Ketzer hauffen. Gott řpricht u~n wil / das wasser fei Doch nicht allein ſchlecht Wa= ffer. Sein heilgs Wort iřt auch dabey / Mit reichem Geiřt on mařfen. Der iřt alhie der Tauffer. F iij Solchs	[20r] [natos] Dudams mums nauihe giwata. Klaufik bei řuprařk nu kořznas Kũ wadin Chrikřta Diewas Ką tur tiketi řzmũ wernas Jęng Kocerums bus iřchweng= tas Diews liep ięng wandu bus Chrikřtas Bet ne eřt wiens wandũ prařtas Prieg wandens eřt řzodis řchwen= tas Jr řchwents Duchs eřt priedũ= tas Tas Chrikřtitogis eřt tikras Tatai Diews řchwiefei iřchrei= řke Weidais ir řzodzies pamoke C iiij Diewas

Geistliche Lieder zu Wittemberg. Wittenberg: Josef Klug, 1544.	Forma Chriſktima. Karaliaučius: Jonas Daubmanas, 1559.
[43v] Sölchs hat er vns beweifet klar / Mit Bilden vnd mit Worten / Des Vaters ftim man offenbar / Dafelbs am Jordan horte. Er ſprach / Das iſt mein lieber (Son / An dem ich hab gefallen. DEN will ich Euch befohlen Das jr JN hõret Alle / (han / Vnd folget ſeinem Lernen. Auch Gottes Son hie felber ſteht In feiner zarten Menſcheit. Der heilig Geiſt ernieder fert / In Taubenbild verkleidet. Das wir nicht ſollen zweiueln (dran / Wenn wir getauffet werden / All drey Perſon getauffet han / Da mit bey vns auff Erden / Zu wohnen ſich ergeben. Sein	[20v] Diewas Tewas balſu ſchauke Jordaniep ghi eſt iſchgirde Tews kalb / tas eſt mans miels iunus Ghis man eſt didei malonus Tą aſch dowanoiu iumus Tam ius buket paklufnus Jr pildiket io ſzodzus. Sunus Diewa tę pats buwa Weide ſzmogiftes ſawa Atheiha ir Dwaffe ſchwenta Weidu Karwela apwilkta Taip tikekem ſtipra wiera Kaip iau buſim eme chrikſta Jog Traice mus apchrikſtiiha Bei prieg muſu ant ſwieta Giwenti tur wiſſada. Apaſtalus Pons ſiuntz ſawa Mokinti liep wiſſa ſwieta Jog

Geiftliche Lieder zu Wittemberg. Wittenberg: Josef Klug, 1544.	Forma Chrikſtima. Karaliaučius: Jonas Daubmanas, 1559.
44[r] SEin Jünger heiffſt der HERre (Chriſt / Geht hin all Welt zu leren / Das ſie verlorn in Sünden iſt / Sich ſol zur Buſſe keren. Wer gleubet vnd ſich teuffen leſſt / Sol dadurch felig werden / Ein newgeborner Menſch er (heiffſt / Der nicht mehr könne ſterben / Das Himelreich ſol erben. WER nicht gleubt dieſer groffen (Gnad / Der bleibt in feinen Sünden / Vnd iſt verdampft zum ewigen (Tod / Tieff in der Hellen grunde. Nichts hilfft fein eigen heiligkeit / All fein Thun iſt verloren / Die Erbsünd machts zur nichtigkeit / Darin er iſt geboren / Vermag jm ſelbs nichts helffen. S iijj Das	[21r] Jog eſt prapapits' del ghreka Todel tedara pakuta Kurs tik ir prieims chrikſta Tas aptures iſchganima Nauiha bus ſzmũ giwenima Kurs negal mirti ant amſza Gaus karaliſke Diewa. Malonei tai kurs netiki Amſzinai giwens ghreki Ras ghis amſzinąie ſmerti Tur peklas vgnie dekti Io ſchwentibæ ghi negelbæs Nei wiffi io darbai iem padæs Vſch nieka priegimts ghreks da= ra Szmogaus darbus ir giwata Sau ſmogus negelbt nieflaka. Mufu akis reg wandeni Ant waika pilamaghi C v Szmoe=

Geistliche Lieder zu Wittenberg. Wittenberg: Josef Klug, 1544.	Forma Chrifktima. Karaliaučius: Jonas Daubmanas, 1559.
Das Aug allein das Waffer fieht / Wie Menſchen Waffer gieſſen. Der Glaub im Geiſt die krafft ver= (fteht / Des Blutes Jheſu Chriſti. Vnd iſt für im ein rote Flut / Von Chriſtus Blut geferbet / Die allen Schaden heilen thut / Von Adam her geerbet / Auch von vns ſelbs begangen. Der	[21v] Szmogus per Dwaffe tę weiſdi Wernai ing Chriſtaus kraughi Jem wandũ eſt kraus raudonas Diwnai Chriſtaus krauihu kro= fitas Ant ſenu Žaisdu gidima Swiets kurias gaun iſch Ado= ma Mums priegimtas nũg ſena. Diewui Tewui ſchlowe dũkem Jr Jheſu Chriſtu garbinkem Bei Dwaffe ſchwenta laupfin= kem Wienam Diewui dekawokem Kurs iſtates eſt Chrikſchtima Ant ghreku apžiftighima Bei amžina iſchganima Nũg Chriſtaus apžadeta Jem buk amžiuia garba. Amen.

Galų gale reikėtų dirbti prie dar vieno, t. y. iš eilės trečiojo, šaltinio – prie „savų“ tekstų, kuriuos M. Mažvydas išsdingai suderino su agendas *Form der Tauff* (1559) ir giesmės „Christ, unser Herr, zum Jordan kam“ vertimais.

Jiems priklauso akrostichas **MARTJNVS S MASWJDAS M**, inkorporuotas į M. Liuterio giesmę (į jos paskutines 6-ą ir 7-ą strofas), ir M. Mažvydo žegnonė, kuri išplečia akrostichą ir M. Liuterio kūrinį (sudaro „perteklinę“ 8-ą strofą). Leidinio pradžioje mes savo ruožtu identifikuojame kitus „perteklinius“, t. y. M. Mažvydo, kaip knygos autoriaus (sudarytojo), pridėtus tekstus. Tai du „epigrafai“⁴², pateikti tarp antraštinio puslapio (f. 1r) ir *Form der Tauff* vertimo

² Žvelgiant iš šių dienų pozicijos, sąvoka *epigrafas* žymi kūrinio ar jo dalių pradžioje įrašytą tekstą, kuriuo autorius nusako kūrinio pagrindinę mintį, temą. Pastarasis požiūris M. Mažvydo knygoms nebūdingas. Epigrafas jose yra trumpos įrašas, kuris kūrinio pradžioje pateikia tam tikrą svarbią informaciją apie kūrinio atsiradimo laiką, apie autorių; tai gali būti invokacija, padėka, dedikacija, reklama ir pan.

pradžios (f. 2r). Čia (f. 1v) leidinio kūrėjas pateikė dvi jam (jo leidiniui) svarbias biblines citatas, o vieną iš jų net dvejopos raiškos:

Ephe. 4. | | Vnus Dominus, una fides, unū | | Baptifma, Vnus Deus & Pater | | omnium, qui fuper omnes, & per | | omnia, & in omnibus nobis. | |

Timo. 4. | | Pietas ad omnia utilis eft. | | Pabafznifta wiffam naudin= | | ga eft. | |

Taigi, šaltinio (-ių) atžvilgiu 1559 metų leidinys *Forma Chrikſtima* nėra homogeninis spaudos paminklas. M. Mažvydo, kaip knygos sudarytojo, autoriaus, „savi“ tekstai supa, kaip ir 1547 metų katekizme, verstinius šaltinius.

Antraštinis knygos puslapis tiksliai kopijuoja pirmą ir pagrindinį vokišką šaltinį (t. y. VD16 ZV 21274):

<i>Form der Tauff.</i>	<i>Forma Chrikſtima.</i>
<i>Wie die in der Kirchenordnung des Hertzogthumbs Preuf= ſen / vnd andern mehr / verfaſſet.</i>	<i>Kaip Baſzniczas Iſtati= mæ Hertzikiftes Prufu / ir kitofu žemefu lai= koma ira.</i>
<i>Gedruckt zu Königsberg / durch Johann Daubman / Anno Chriſti / 1 5 5 9.</i>	<i>Drukawot Karalauczui per Jona Daubmana / Metu Chriſtaus M. D. LIX.</i>

Po epigrafų, parinktų 1559 metų leidiniui, kurie savo pozicija (f. 1v) ir paskirti-mi koreliuoja su 1547 metų katekizmo epigrafu, nuo f. 2r iki f. 18v eina agendos *Form der Tauff* vertimas. M. Mažvydas atsisakė sentencijos LAVS DEO, finali-zuojančios vokišką originalą. Išplėsdamas leidinį, jis papildomai įdėjo kitą vers-tinį šaltinį – M. Liuterio giesmę „Christ, unser Herr, zum Jordan kam“, kuri užėmė f. 19r–21v. Į verstos giesmės pabaigą, leidinio pabaigos pozicijoje buvo įtraukti kiti autoriniai elementai: M. Mažvydo akrostichas ir žegnonė, kuri se-mantiškai ir pagal paskirtį yra susijusi su epigrafais knygos pradžioje.

„Autoriniai“, t. y. su M. Mažvydo asmenybe glaudžiai susiję, knygos ele-mentai sudaro žiedinę kompoziciją. Ypač ryškių autorinių pėdsakų aptinkama pabaigos pozicijoje, ir tai yra natūralu. Paratekstinių dalių apimtį knygos pabai-goje lėmė teksto rinkimo procesas, resp. spaudos lanko apribojimai. Tai gerai iliustruoja P. Skorinos leidiniai: paskutiniame lanke likusi tuščia erdvė skatino

įvairių puošybos elementų (ne tik naratyvinių graviūrų), papildomų maldų, pabaigos žodžių, invokacijų ir plačių kolofonų pateikimą. 1559 metais leidinio struktūros analizė atskleidžia tą patį būvį. Knygos bloką sudaro trys sąsiuviniai. Čia nurodoma jų apimtis ir vieta, kur eina siūlės:

Sąsiuvinis	Lapai	Siūlių vieta	Sąs. apimtis
A	1–8	4v–5r	4 4
B	9–16	12v–13r	4 4
C	17–21	19v–20r	3 3 ³

Pirmo, stambiausio, verstinio šaltinio (*Form der Tauff*) tekstas baigėsi f. 18v pradžioje, t. y. trečiojo sąsiuvinio vos antrame lape. Jeigu būtų sudarytas įprastos apimties sąsiuvinis, t. y. 4 | 4, neišnaudota liktų $\frac{3}{4}$ lanko. Dėl to pabaigai buvo paimtas mažesnis popieriaus lapas, o pagalbiniai šaltiniai (M. Liuterio giesmė ir M. Mažvydo tekstai) iš dalies „užlopė“ likusią laisvą vietą.

3. M. MAŽVYDO TEKSTAI M. LIUTERIO GIESMĖJE

Kad ir kokie bebūtų utilitariniai (spaudos) sumetimai, skatinantys M. Liuterio giesmės įtraukimą į 1559 metų leidinį, jos pasirinkimas nebuvo atsitiktinis ir nevykęs. Savo turiniu katekizmo giesmė (apie jos pobūdį – Schilling 2019: 171–173) kuo puikiausiai tiko agendai.

Forma Chrikftima – tai išsamus paaiškinimas, kaip pagal bažnyčios įstatymą turi būti laikomos krikšto apeigos. Iš esmės tai pamaldos konspektas (su tiksliais nurodymais, ką, kada ir kaip reikia daryti), kurio turėjo laikytis kunigas arba pasaulietis, priverstas krikštyti kūdikį namuose. Leidinio (paskutinio sąsiuvinio) pabaigai pridėtas autoritetingas poetinis kūrinys taip pat kalba „apie mūsų šventąjį krikštą“, patraukliu, lengvai suprantamu būdu pamoko, kas yra krikštas, kaip jis atsirado, kaip krikštas veikia.

Dėl pirmojo (pagrindinio) šaltinio M. Mažvydas patrumpino giesmės pavadinimą, nes jis dubliavo agendos turinį:

³ Paskutinis sąsiuvinio lapas buvo tuščias, t. y. be teksto, todėl kartais buvo pašalinamas (žr. egz.: sign.: Pol.6.II.4–5, Biblioteka Uniwersytecka w Toruniu).

Geiftliche Lieder zu Wittemberg. Wittenberg: Josef Klug, 1544.	Forma Chrikſtima. Karaliaučius: Jonas Daubmanas, 1559.
<i>Ein Geiftlich Lied / Von vnſer heiligen Tauffe / Darin fein kurz gefaffet / Was ſie ſei? Wer ſie ge= ſtiffet habe? Was ſie nütze? etc.</i> <i>D. Mart. Luther.</i>	<i>Giefme ducha= wna / ape muſu S. Chrik= chta fuguldita nūg D. Mart: Luthera.</i>

Formaliai „giesmė duchawna“ nėra krikšto apeigų sudedamoji dalis. Prie agendos ji buvo prijungta tam, kad kunigai ją giedotų ir tikinčiųjų tarpe skleistų tiesą apie krikštą.

M. Mažvydo 1559 metų vertimas yra pažodinis. Toliau straipsnyje lygiagrečiai pateikiamas į posmus suskirstytas ir grafiškai šiek tiek supaprastintas originalas (pagal J. Klugo leidimą) ir vertimas; M. Mažvydo įrašyti tekstai išskiriami juodu šriftu:

1544	1559
1. Chriſt vnſer HErr zum Jordan kam nach feines Vaters willen / Von S. Johans die Tauffe nam ſein werck und amt zur füllen / Da wolt er ſtiffen vns ein Bad / Zu waschen vns von fünden / Erfeuffen auch dem bittern Tod / Durch fein felbs Blut vnd Wunden / Es galt ein newes Leben.	1. CHriſtus Jordanop ateiha: Kaip io Tewas noreiha: Priėme chrikſchta nūg Jana: Pildidams ſawa vreda: Tę mums Chrikſchta paſtiprina: Ant ghreku apmaſgoghima: Ir ſmertis paſkandinima Krauihu ir ſzaisdomis ſawa: Dudams mums nauihe giwata.
2. So hōrt vnd mercket alle wol / Was Gott heiſt felbs die Tauffe. Vnd was ein Chriſten gleuben ſol Zu meiden Ketzer hauffen. Gott ſpricht vnd wil / das waffer ſei Doch nicht allein ſchlecht Waffer. Sein heilgs Wort iſt auch dabey / Mit reichem Geiſt on maffen. Der iſt alhie der Tauffer.	2. Klaufik bei ſupraſk nu koſznas Kū wadin Chrikſta Diewas Ką tur tiketi ſzmū wernas Jęng Kocerums bus iſchwengtas Diews liep ięng wandu bus Chrikſtas Bet ne eſt wiens wandū praſtas Prieg wandens eſt ſzodis ſchwentas Jr ſchwents Duchs eſt priedūtas Tas Chrikſtitogis eſt tikras

1544	1559
3. Sōlchs hat er vns beweifet klar / Mit Bilden vnd mit Worten / Des Vaters ftim man offenbar / Dafelbs am Jordan horte. Er ſprach / Das iſt mein lieber Son / An dem ich hab gefallen. DEN will ich Euch befohlen han/ Das jr JN hōret Alle / Vnd folget feinem Lernen.	3. Tatai Diews ſchwiefei iſchreifke Weidais ir ſzodzies pamoke Diewas Tewas balfu ſchauke Jordaniep ghi eſt iſchgirde Tews kalb / tas eſt mans miels funus Ghis man eſt didei malonus Tą afch dowanoiu iumus Tam ius buket paklufnus Jr pildiket io ſzodzus.
4. Auch Gottes Son hie felber fteht Jn feiner zarten Menſcheit. Der heilig Geiſt ernieder fert / Jn Taubenbild verkleidet. Das wir nicht follten zweueln dran / Wenn wir getauffet werden / All drey Perſon getauffet han / Da mit bey vns auff Erden / Zu wohnen ſich ergeben.	4. Sunus Diewa tę pats buwa Weide ſzmogiftes ſawa Atheiha ir Dwaſſe ſchwenta Weidu Karwela apwilкта Taip tikekem ſtipra wiera Kaip iau buſim eme chrikќta Jog Traice muſ apchrikќtiha Bei prieg muſu ant ſwieta Giwenti tur wiſſada.
5. SEin Jūnger heiſſt der HERre Chriſt / Geht hin all Welt zu lernen / Das ſie verlorn in Sūnden iſt / Sich ſol zur Buſſe keren. Wer gleubet vnd ſich teuffen leſſt / Sol dadurch ſelig werden / Ein newgeborner Menſch er heiſſt / Der nicht mehr könne ſterben / Das Himelreich ſol erben.	5. Apaſtalus Pons ſiuntz ſawa Mokinti liep wiſſa ſwieta Jog eſt pratapits' del ghreka Todel tedara pakuta Kurs tik ir prieims chrikќta Tas aptures iſchganima Nauiha buſ ſzmū giwenima Kurs negal mirti ant amſza Gauſ karaliſke Diewa.
6. WEr nicht gleubt dieſer groſſen Gnad / Der bleibt in ſeinen Sūnden / Vnd iſt verdampt zum ewigen Tod / Tieff in der Hellen grunde. Nichts hilfft ſein eigen heiligkeit / All ſein Thun iſt verloren / Die Erbsūnd machts zur nichtigkeit / Darin er iſt geboren / Vermag jm ſelbs nichts helffen.	6. Malonei tai kurs netiki Amſzinai giwens ghreki Ras ghis amſzinąie ſmerti Tur peklaſ vgnie dekti Io ſchwentibąe ghi negelbąes Nei wiſſi io darbai iem padąes Vſch nieka priegimts ghreks dara Szmogaus darbuſ ir giwata Sau ſmogus negelbt nieflaka.

1544	1559
7. Das Aug allein das Waffer fieht / Wie Menſchen Waffer gieſſen. Der Glaub im Geiſt die krafft ver ſteht / Des Blutes Jheſu Chriſti. Vnd iſt für im ein rote Flut / Von Chriſtus Blut geferbet / Die allen Schaden heilen thut / Von Adam her geerbet / Auch von vns felbs begangen.	7. Mufu akis reg wandeni Ant waika pilamaghi Szmogus per Dwaffe tę weĩdi Wernai ing Chriſtaus kraughi Jem wandũ eft kraus raudonas Diwnai Chriſtaus krauihu krofitas Ant fenu 3aisdu gidima Swiets kurias gaun iſch Adoma Mums priegimtas nũg fena.
	8. Diewui Tewui ſchlowe dũkem Jr Jhefu Chriſtu garbinkem Bei Dwaffe ſchwenta laupſinkem Wienam Diewui dekawokem Kurs iſtates eft Chrikſchtima Ant ghreku apt3iſtighima Bei amf3ina iſchganima Nũg Chriſtaus apf3adeta Jem buk amf3iua garba. Amen.

Palyginimui pridedamas laisvas M. Liuterio giesmės vertimas pagal naują lietuvių liuteronų giesmyną (Krikščioniškos giesmės 2007: 311–312):

1. Prie upės Kristus atėjo,
Vadinamos Jordanas,
Nes mielas Kristus norėjo,
Kad krikštytų Jį Jonas.
Taip Krikštą mūs apvalymui
Nuo nuodėmių paliko
Ir sielas nuo prapuolimo
Krauju, žaizdomis savo
Jis brangiai išvadavo.
2. Todėl supraskime gerai,
Ką reiškia Šventas Krikštas, –
Tikėkime mes tuo tvirtai
Ir venkim kelio pikto.
Nes Šventas Krikštas – tai vanduo,

Tačiau vanduo ne vienas –
Šventasis žodis jau su juo,
Dvasia Šventa, nes Dievas –
Mūs Krikštytojas tikras.

3. Tai Dievas rodė regimai,
Ir žodžiai Jo skambėjo,
Paskelbė iš dangaus aukštai –
Ir Jonas Jį girdėjo,
Kai sake: „Mano tai Sūnus,
Aš myliu Jį širdingai,
Paskyręs jį aš jums esu
Pamokyti meilingai –
Priimkite Jo mokslą.“

4. Kartu su Tėvu jį krikšte
Visa šventybe savo
Aplankė ir Šventa Dvasia
Pavidalu karvelio.
Tikėkime tuo širdyje,
Patirkim savo sielų,
Kad mus Trejybė krikštija,
Šventa Dvasia atgimdo,
Pašvęsdama mus Dievui.

5. [trūksta]

6. [trūksta]

7. Akis tik mato vandenį,
Ant kūdikėlio lietą,
Tikėjimas – išganyką,
Šventu krauju laimėtą.
Vanduo nepaprastas yra –
Krauju jis pašvęstasis,
Jis plauna nuodėmes tikrai,
Adomo pradėtasias,
Širdy mūs esančiąsias.

8. Mes Dievą Tėvą šlovinkim

Bei Sūnų Jo brangiausia,
Ir Šventą Dvasią liaupsinkim,
Dėkodami karščiausiai,
Jis davė Šventą Krikštą mums,
Jis nuodėmes nuplauna,
Per Jį visi Išganymą
Mes amžinąjį gaunam,
Garbė mieliausiam Dievui!

Labai įdomu tai, kad Lietuvos evangelikų liuteronų bažnyčios konsistorijos pastangomis parūpinta giesmės redakcija pašalina beveik trečdalį M. Liuterio teksto (praleidžia originalo 5-ą ir 6-ą strofas), o kaip M. Liuterį pateikia M. Mažvydą, t. y. įtraukia jo 1559 metų žegnonę. Jos ryšį su M. Mažvydu kadaise atskleidavo akrostichas, kurio šiuolaikinis giesmės „variantas“ nepaiso. Todėl kaip teksto autorius yra nurodytas tik M. Liuteris. Deja.

1544 ir 1559 metų tekstų palyginimas rodo, kad M. Mažvydas nuosekliai sekė originalą. Tai pasakytina ne tik apie turinio atkartojimo tikslumą, bet ir apie strofinę sandarą. Kiekvieną vokiečių originalo ir lietuvių vertimo posmą sudarė devynios eilutės. Giesmės pabaigoje du posmai sudarė 18-a pozicijų (raidžių) schemą [9 + 9], kuri ir formavo akrostichą. Nusprendęs į 6-ą ir 7-ą posmus įrašyti savo vardą ir pavardę, M. Mažvydas turėjo išspręsti kombinatorinį klausimą. Į paskutinį posmą gražiai tilptų 1547 metais panaudota lotyniška lytis **MASVIDIVS**, tačiau vardas **MARTINVS** pasirodė besąs per trumpas. Dėl pastarojo prireiktų ardyti iš vokiečių originalo perimtą strofinę sandarą, nes nemotyvuotos raidės, įsiterpusios pozicijoje tarp vardo ir pavardės, akrostiche būti negalėjo. Autorius pasirinko kitą kelią – panaudojo trumpesnę pavardės formą ir taip sulygino vardo ir pavardės apimtį:

1	2	3	4	5	6	7	8	9
M	A	R	T	I	N	V	S	
M	A	S	W	J	D	A	S	

Tokiu būdu po asmenvardžių pasiliko dvi pozicijos (raidės), kurias pagal tuometines nuostatas jau buvo galima dėsningai įprasminti kaip interlinearinę santrumpą:

MARTJNV **S** MASWJDAS **M**
MARTJNV MASWJDAS **SM**
MARTJNV MASWJDAS **SignaMus**

„[mes] Martynas Mažvydas žegnojame.“

Knygoje *Lithuanica aliter* santrumpa **SM** buvo sugretinta su verb. *significare* (**SM** = *SignificaMus* – Cappelli 1928: 354) ir semantiškai susieta su 1547 metų akrostichu **BI TP : Baccalaureus Iuris Titulum Posuit** „teisių bakalauras kryžiaus ženklą uždėjo“ (Lemeškin 2019: 364–365). Kolega Tomašas Hoskovecas pasiūlė lengvesnį paaiškinimo būdą (Hoskovec 2021: 127–128). Santrumpa **SM** yra pres. pl. 1. indic. forma nuo verb. *signare* „kryžiaus ženklą uždėti; pasirašyti“, iš kurio (iš viduramžių bažnytinės lotynų kalbos) kilę liet. *žegnoti*, ček. *žehnati*, lenk. *żegnać*, vok. *segnen*, s. angl. *segnian*... Santrumpą, kuri atitinka akrosticho tarinį, toliau plėtoja verbalinė laimintojo išraiška, t. y. devynių eilučių žegnonė, pateikta kaip papildomas aštuntasis posmas.

Taigi, akrosticho struktūra yra tokia:

MARTJNVS MASWJDAS S[igna]M[us] : [žegnonės tekstas]

„[kunigas]⁴ Martynas Mažvydas žegnoja:

*Diewui Tewui fchlowe dūkem
Jr Jhefu Chriftu garbinkem
Bei Dwaffe fchwenta laupfinkem
Wienam Diewui dekawokem
Kurs iftates eft Chrikschtima
Ant ghreku aptziftighima
Bei amfżina ifchganima
Nūg Chriftaus apfżadeta
Jem buk amfżiua garba.“*

Kuklus, dievobaimingo anonimiškumo siekiantis autorius 1547 metais katekizme ir agendoje *Forma Chrikschtima* elgiasi vienodai. Ir čia, ir ten pagrindinį tekstą resp. vertimus supa tos pačios paskirties autoriniai tekstai, panašiai su tvarkyti semantiškai ir gramatiškai.

Tai griežtas į tėvynę nukreiptas epigrafas ir eiliuotos prakalbos akrostichas **B[accalaureus]I[uris] MARTJNVS MASVJDJVS** „teisių bakalauras Martynas Mažvydas“ Katekizmo pradžioje. Katekizmo pabaigoje, kolofono vietoje, pateiktoje keturių eilučių invocacijoje *Skaititaiap*, yra autorinio teksto resp. pirmojo akrosticho (iš prakalbos) tąsa **BI TP : Baccalaureus Iuris Titulum Posuit** „teisių bakalauras kryžiaus ženklą uždėjo“. Savo ruožtu 1559 metų leidinį atidaro du iškalbingi epigrafi nukreipti taip pat į Didžiąją Lietuvą ir į skaitytoją (vienas iš epigrafų yra pateiktas lotyniškai ir lietuviškai; jis bus atskirai aptartas kitame

⁴ Ši informacija neverbalizuota, tačiau ji yra aiški iš konteksto, nes laiminti, žegnoti gali ne bet kas.

straipsnyje⁵). Pagrindinį tekstą uždaro akrostichas **MARTJNVS MASWJDAS** **S**ignal**M**[us] „Martynas Mažvydas žegnoja“ su tinkamais palaiminimo žodžiais.

Taigi 1547 ir 1559 metų leidiniuose pastebima ta pati autoriaus rašysena: knygų pradžioje jis kreipiasi į skaitytoją ir prisistato; knygų pabaigoje M. Mažvydas pažymi ir palaimina kryžiaus ženklą, o vieną kartą žegnodamas nepamiršta pridėti ir trumpos maldelės su viską finalizuojančiu AMEN.

4. P. SKORINOS IR M. MAŽVYDO
AKROSTICHAJ

P. Skorina ir M. Mažvydas atstovauja tą pačią LDK raštijos tradiciją; abu tar-
navo – kiekvienas skirtingu laiku ir nevienodai ilgai – Prūsijos kunigaikščiui
Albrechtui.

M. Mažvydas turėjo būti sklaidęs ir gerai žinoti Lietuvos spaudos pradininko darbus, kuriuose pasitaikė ir pirmųjų Lietuvoje akrostichų. Į juos M. Mažvydas potencialiai galėjo (turėjo) orientotis, todėl prasminga gretinti rusėnų ir lietuvių akrostichus, specifikuoti jų bendrus požymius. Abėcėliniai akrostichai, įrašyti Raudų knygoje (книжка рекомаѣ плачь ѿ времениъ (встаромъ месте празьскомъ 1519)) ir akatiste šv. Petruui ir Pauliui (акаѳистъ светомъ верховномъ апостолъ петръ и павлъ и въсемъ апостоломъ), pasiliks nuošalyje, nes jie yra kitokie. Palyginimui paimti tik vardiniai akrostichai.

„Akatistyne“, kuris sudaro *Mažiosios kelionių knygelės* dali, tokių yra du:

ПИСАЛ ДАКТОР СКОРИНИЧ ФРАНЦИСКУС

„daktaras Skorinaitis Pranciškus rašė“

(Akatisas šv. Jonui Krikštytoji – ἁγία ἰϋτς чeснoмъ ѿ вcexвалнoмъ прoрoкъ
пpeдeчeи и кpeститeлeнo гocпoдeнo ѿωᾱνᾱνъ пoeм)

ir

ДЕЛАЛ ДАКТУР СКОРИНИУ ФРАНЦИСКОС

„daktaras Skorinaitis Pranciškus darė“

(Akatistas Saldžiausiajam Jēzaus vardui – починається а́каѳі́стъ пресладкомѹ
и́мени гда́ нашего і́са хта́ глаголемы повеса дни).

⁵ Straipsnis yra publikuojamas 2025 metų „Knygotyros“ 84-ame tome.

Pirmieji žodžiai **писал** „rašė“ ir **делал** „darė“ atitinka akatistų penkis įvadinis posmus. Toliau einantys žodžių junginiai **доктор скоринич францискѹс** ir **доктор скориничу францискос** pagal graikų abėcėlės raidžių skaičių apima akatistui įprastas 24 pozicijas.

1559 metais M. Mažvydas turėjo spręsti tas pačias problemas, kurios gerokai aksčiau rūpėjo P. Skorinai. Dėl formos (erdvės) apribojimų abu autoriai turėjo parinkti tam tikrų žodžių tam tikras lytis. M. Mažvydą varžė dviejų posmų 18 eilučių, P. Skoriną – 24 pozicijos. Iškylus poreikiui patrumpinti pavardę, M. Mažvydas panaudojo trumpesnę lietuvišką formą (**MASWJDAS** vietoje **MASVIDIVS**) (įžvelgti čia lietuviško sąmoningumo proveržį nėra reikalo). P. Skorina turėjo daryti atvirkščiai – „ištempti“ savo asmenvadžius, kad kartu su akademinio titulu (įrašytu visu žodžiu **доктор**) jie sudarytų 24 raidžių grandinę. Todėl leidėjas lotynizuoja savo vardą (**францискѹс**), taip pat pasirenka ilgesnį rusėnišką kilmėvardį (**скоринич**), kuris stilistiškai lotyniškam vardui netinka.

Normaliomis aplinkybėmis, t. y. nevaržomi akrostichų apimties rėmų, P. Skorina ir M. Mažvydas būtų pasirinkę kitas, tinkamesnes, vartosenoje įprastas, nusistovėjusias formas. Galimybę laisvai išplėsti akrostichą M. Mažvydas turėjo 1547 metais eiliuotos prakalbos pradžioje, kur, pradėjęs akrostichą nuo pirmos teksto raidės, jis pavartojo įprastas ir tarpusavyje gerai suderintas akademinio laipsnio santrumpą (**BI**) ir lotyniškas asmenvardžių formas (**MARTJNVS MASVJDJVS**). Akatistuose ir agendoje *Forma Chrikftima* P. Skorina ir M. Mažvydas turėjo improvizuoti ir susitaikyti su stilistikos disonansu. Būtent tokį įspūdį sudarė rusėnų–lotynų ir lotynų–lietuvių kalbų mišinys, tačiau skaitytojas žinojo, kad tai savaime suprantama ir toleruojama duoklė kombinatorinei poetikai.

P. Skorinos ir M. Mažvydo kombinatoriniai kūriniai yra artimi sintaksės atžvilgiu. Tai nėra banali antroponiminė žyma (labiau paplitusi), kuri vardininko arba kilmininko vardažodžio forma rodydavo į tam tikrą asmenį ir teksto (kūrinio) priklausomybę. Vardas ir pavardė kartu su akademinio laipsniu (resp. socialinio statuso nuoroda) funkcionuoja kaip veiksnys, kuris turi tarinį. Pastaruoju eina veiksmožodžiai, kurie akrostichų ribose užima pagalbinę antraeilę vietą. Šią sakinio dalį M. Mažvydas išreiškia santrumpomis, kurios šliejasi prie jo vardų formų; P. Skorina tai daro papildomuose įvadinuose posmuose:

писал – **доктор скоринич францискѹс** : ...
„daktaras Skorinaitis Pranciškus rašė: ...“

делал – **доктор скориничу францискос** : ...
„daktaras Skorinaitis Pranciškus darė: ...“

BI MARTJNVS MASVJDJVS – BI [M. Masvjdius] TP

„teisių bakalauras M. Mažvydas“ „teisių bakalauras kryžiaus ženklą uždėjo“

MARTJNVS MASWJDAS SM : ...

„[kunigas] Martynas Mažvydas žegnoja: ...“

Panašumą sustiprina ir tai, kad leidinio pabaigoje po akrosticho gramatinio centro papildinio vietoje yra pateikiama „tiesioginė kalba“, t. y. pačių autorių malda. P. Skorinos akatistuose ji užima daug daugiau vietos, negu M. Mažvydo, kuris, ribojamas M. Liuterio giesmės strofinės sandaros, turėjo tilpti į devynias eilutes.

Plg., pavyzdžiui, akrosticho ir maldos sąveiką P. Skorinos akatiste Saldžiausiajam Jėzaus vardui:

ДЕЛАЛ ДВКТВР СКОРИНИУ ФРАНЦІСКОС :

МОЛИТЕА : ~ ВЛАДЫКО ГДН ІСЕ ХРТЕ ЦАРЮ СОТВОРИТЕЛЮ І БОЖЕ НАШЪ, ІМА ТВОЕ СВАТОЕ ПРИЗЫВАЕМЪ, І ТОБЕ СА МОЛИМЪ ІСЕ СЫНУ ПРЧНОЕ ДЕВИЦИ МАРИЕ. ІСЕ ЕДИНОЕ І ПРВЕЧНОЕ СЛОВО БОГА ЦА. ІСЕ СОВОКУПЛЕНИЕ І ЛЮБОВЬ СЕТАГО ДУХА. ІСЕ СОЗДАТЕЛЮ АНГЕЛСКОГО ЕСТЕСТВА. ІСЕ СПАСИТЕЛЮ РОДУ ЧЕЛОВЕЧЕСКАГО. ІСЕ ПРОГОНИТЕЛЮ БЕСОВСТВА ВСАКОГО. ІСЕ ПОМИЛУЙ МА ПО ВЕЛИЦЕИ МИЛОСТИ ТВОЕЙ. ІСЕ ОЧИСТИ БЕЗАКОНІЕ МОЕ ПОПРЕМНОЖЕСТВЪ ШЕДРОТЪ ТВОИХЪ. ІСЕ ШПВСТИ ВСА ГРЕХИ МОА. ІСЕ ПРИЙМИ Ш МЕНЕ МОЛОТЪ СІЕ. О' ПРЕСЛАДЪКНИ ІСЕ. О' ПРЪЛЮБЫИ ІСЕ. О' ПРЪТИХИИ ІСЕ, ТОБЕ СЛАВУ ВОЗСЫЛАЕМЪ СО ШЦЕМЪ І ПРЕСВЪТЪМЪ ДУХОМЪ, ВО ВЕКИ ВЪКОМЪ АМИНЬ : ~

Gretingųjų akrostichų tarinys semantiškai nėra visiškai identiškas („rašė / darė“ – „žegnoja“), bet tai lemia socialinis rašančiųjų netapatumas. P. Skorina buvo aukštą išsilavinimą pasiekęs pasaulietis, bet ne kunigas. Gabus literatūros darbui jis galėjo rašyti akatistų ir kitų maldų tekstus, bet negalėjo savo vardu šiomis maldomis laiminti žmonių.

P. Skorinos akatistams artimas ir M. Liuterio giesmės turinys. Ir ten, ir čia kalbama apie Joną Krikštytoją, Jėzaus krikštą Jordane ir krikšto svarbą. Skirtumai tarp kūrinių žanrinio pobūdžio: P. Skorina dirbo su bizantiško akatisto forma; M. Mažvydas improvizavo su populiaria katekizmo pobūdžio vokiečių giesme.

Pagaliau, reikėtų atkreipti dėmesį į leidybinį matmenį. *Forma Chrikštima* ir „Akatistynas“ yra leidiniai, kurių antraštiniai lapai nutyli informaciją apie sudarytojus (leidėjus). Abiejuose knygoje trūksta ir leidinį finalizuojančio kolofono. Šią trūkstamą informaciją reikėjo surasti, o pažengęs XVI a. skaitytojas tam buvo pasiruošęs.

Į „Akatistyno“ pabaigą įtrauktas akrostichas yra leidybinio pobūdžio. Jis nurodo asmenį, kuris knygą *ДЕЛАЛ* „darė“. Kitam himnui, įtrauktam tarp kitų

akatistų į knygos vidurį, buvo pasirinkta leksema *писал* „rašė“, kuri nurodė šio ir tik šio konkretaus giedamojo teksto autorių. Knygos pabaigos pozicijoje skaitomas akrostichas pildė ir iki šiol pildo leidinio kolofono funkciją. Dėl šios priežasties tam, kad būtų pastebėtas ir matomas, jis vienintelis buvo surinktas remiantis gerokai išsiskiriančiais raižytais inicialais (Lemeškin 2023: 367–368). 1559 metų leidinyje M. Mažvydas pasielgė panašiai: akrostichu, kuris palydėjo giesmę apie Jėzaus krikštą, jis (tarsi tai būtų kolofone) pabaigoje atskleidė savo nuopelną rengiant šią knygą. Jo sukurtas tekstas, suskaidytas tarp 9 eilučių posmų knygos (giesmės) pabaigoje, taip pat buvo įgudusių skaitytojų ieškomas ir randamas.

Taigi, tarp P. Skorinos ir M. Mažvydo akrostichų, parašytų (dėl erdvės apribojimų) mišria ir stilistiškai nesuderinta kalba, yra daug bendrų požymių. Pirmųjų rusėnų ir lietuvių knygų autoriai kreipėsi į skaitytoją dvinariais sakiniais: „daktaras Skorinaitis Pranciškus darė“, „[kunigas] Martynas Mažvydas žegnoja“. Po gramatinio centro autoriai pridėjo papildinį, t. y. savų maldų. Toks akrostichų sukūrimo būdas nėra dažnas, nes pažymint savo autorystę pakakdavo nurodyti vardą ir pavardę. Akrostichų gretinimas atskleidžia didelį tipologinį ir struktūrinį funkcinį panašumą, o tai skatina manyti, kad M. Mažvydas žinojo ir rėmėsi LDK spaudos pirmtako darbais.

1559 metų leidinio analizė yra naudinga tyrinėjant 1547 metų akrostichus. Jų lyginamasis tyrimas atskleidžia santrumpų svarbą. Pastarąsias M. Mažvydas naudoja tiek katekizmo pradžioje nurodydamas akademinį titulą **BI** (kaip P. Skorina, taip ir kiti išsilavinę asmenys), tiek invokacijoje „Skaititaiap“ knygos pabaigoje: **BI TP**. 1547 ir 1559 metais panaudotos santrumpos savo reikšme yra sinonimai (**T**[itulum] **P**[osuit] „kryžiaus ženklą uždėjo“ – **S**[igna] **M**[us] „žegnoja“), bet jie pasirinkti atsižvelgus į rašančiojo socialinį statusą: kaip teologijos laipsnio dar nepasiekęs Karaliaučiaus akademijos studentas M. Mažvydas nurodo kitur gautą akademinį titulą ir, baigdamas darbą, deda kryžiaus ženklą. 1559 metais jau kaip vyriausiasis Ragainės apskrities kunigas jis žegnoja žmones ir palaimina juos atskira malda. Pirmasis akrostichas yra „studentiškas“, antrasis – „kunigo“.

1559 metais M. Mažvydo akrostichas pasižymi glaudžia sąveika su antruoju *Forma Chrikſtima* verstiniu šaltiniu. Autorius, nepažeisdamas vertimo tikslumo, meistriškai įpynė savo tekstą į M. Liuterio giesmę. Akrosticho tąsa – papildomą aštuntą posmą sudaranti žegnonė – taip gerai atitiko verstinės giesmės turinį, kad ilgainiui tapo neatskiriama M. Liuterio kūrinio sudedamąja dalimi.

Du verstiniai šaltiniai (1559 metais „Form der Tauff“; M. Liuterio giesmė „Christ, unser Herr, zum Jordan kam“) sudaro 1559 metų leidinio pagrindą, tačiau išskirtinio baltistų dėmesio yra nusipelnę M. Mažvydo autoriniai tekstai.

Be akrosticho ir žegnonės, aptartų šiame straipsnyje, M. Mažvydo knygos epigrafai laukia atskiro tyrimo.

LITERATŪRA

Biržiška Vaclovas 1960: *Aleksandrynas: senųjų lietuvių rašytojų, rašiusių prieš 1865 m., biografijos, bibliografijos ir biobibliografijos 1: XVI–XVII amžiai*, Čikaga: JAV LB Kultūros Fondas.

Cappelli Adriano 1928: *Lexicon abbreviatarum / Wörterbuch lateinischer und italienischer Abkürzungen*, Leipzig: Weber.

Dini Pietro U. 2010: Martyno Mažvydo *Formos Chrikštymo* (1559) vertimo originalas – *Form der Tauff* (1559). – *Archivum lithuanicum* 12, 71–82.

Gerulis Jurgis 1922: *Mažvydas. Seniausieji lietuvių kalbos paminklai iki 1570 metų*, Kaunas: Švietimo ministerijos leidinys.

Hoskovec Tomáš 2021: *Lithuanica aliter*: visuminės filologijos pritaikymas lituanistikoje. – *Acta Linguistica Lithuanica* 85, 117–140.

Koženiauskienė Regina 1990: *XVI–XVIII amžiaus prakalbos ir dedikacijos*, Vilnius: Mokslo, 1990.

Krikščioniškos giesmės 2007: *Krikščioniškos giesmės*, sud. L. Fetingis, Vilnius: Lietuvos Biblijos Draugija.

Lemeškin Ilja 2023: Проблемы изучения Малой подорожной книжки. Polemический экскурс [Problemy izučenijs Maloj podorožnoj knižki. Polemičeskij èkskurs]. – *Knygotyra* 80, 343–385.

Lemeškin Ilja 2019: *Lithuanica aliter*, ser. *Billėmai bhe ersinnimai*, 2, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Michelini Guido 2000: *Martyno Mažvydo raštai ir jų šaltiniai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Stang Christian S. 1976: Dėl M. Mažvydo 'Formos Chrikštima' šaltinio. – *Baltistica* 12(1), 7–8.

Schilling Johannes 2019: Erläuterungen. – Martin Luther. *Geistliche Lieder*, Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt.

Forma Chrikshtima (1559) from a formal perspective. Acrostic by priest M. Mažvydas

SUMMARY

In publishing the first Lithuanian books (according to the sovereign's will and the church's order), M. Mažvydas followed the medieval concept of authorship. Because the name of the book's creator is not equal to the name of the Creator, God (M. Mažvydas says this in the preface to the collection of hymns), the author avoided becoming famous among people. This led to the anonymity of the catechism of 1547 and the agenda of 1559, and to the effort to reveal their authorship utilizing sophisticated indirect expressions that not everyone could identify.

The Form of Baptism, published in 1559, provides a translation of the German original, the 1559 Form der Tauff (VD16 ZV 21274), into Lithuanian. This source can be considered the main one. In addition to this, the publication included Luther's hymn Christ, unser Herr, zum Jordan kam. These translated sources are surrounded by texts specially selected and included by the publisher. At the beginning of the book, M. Mažvydas puts two invocations to the readers. The acrostic **MARTJNV S MASWJDAS M** was incorporated into Luther's hymn (in its last 6 and 7 stanzas). This acrostic and Luther's work were developed by the prayer of M. Mažvydas (forming the "superfluous" 8th stanza).

The structure of the 1559 acrostic of M. Mažvydas can be illustrated as follows:

MARTJNV S MASWJDAS S[igna]**M**[us] : [prayer text]

[Priest] Martynas Mažvydas blesses: *Diewui Tewui fchlowe dūkem / Jr Jhefu Chriftu garbinkem / Bei Dwaffe fchwenta laupfinkem / Wienam Diewui dekawokem / Kurs iftates eft Chrikschtima / Ant ghreku aptziftighima / Bei amfzina ifchganima / Nūg Chriftaus apfzadeta / Jem buk amfziua garba.*

The abbreviation **SM** is pres. pl. 1. indic. form of the verb signare "to make the sign of the cross", from which (from Church Latin) we derive the Lithuanian *žegnoti*, the Czech *žehnati*, the Polish *żegnać*, the German *segnen*, the English *segnian*...

The Catechism of 1547 was similarly composed. It begins with a stern homeland-oriented invocation *AD MAGNVM DVCATVM LITVANIAE* and the acrostic **B**[accalaureus]**I**[uris] **MARTJNV S MASVJDJVS** "the bachelor of rights Martynas Mažvydas". At the end of the catechism, in the colophon, in the four-line invocation Skaititaiap, there is a continuation of the author's text in **BI TP** : **B**accalaureus **I**uris **T**itulum **P**osuit "the bachelor of righteousness has put on the sign of the cross".

A comparison between the acrostics of Scorina and Mažvydas shows that they are written in a mixed and stylistically inconsistent language. There are many common

Forma Chriſtiana (1559) formaliuotu požiūriu.
Kunigo M. Mažvydo akrostichas

features between them. The authors of the first Ruthenian and Lithuanian books addressed the reader in two-member sentences: “Doctor Francis Skorina’s son did”, and “[priest] Martynas Mažvydas blesses”. After the grammatical centre, the authors have added their prayers. This is not a common way of creating acrostics. The juxtaposition of the acrostics reveals a high degree of typological and structural-functional similarity, which suggests that Mažvydas was familiar with the works of his predecessor in printing.

Įteikta 2024 m. rugsėjo 6 d.

ILJA LEMEŠKIN

Lietuvių kalbos institutas

Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva

ilja.lemeskin@lki.lt